

AZ 1685. ÉVI TÁTI CSATA

The Battle at Tát in 1685

The Battle at Tát, fought a few kilometres from Esztergom in 1685, was given relatively little attention in the past few decades. However, it was an important episode of the anti-Ottoman war of liberation. Following the reoccupation of Esztergom in 1683 the Christian forces could stabilize their power in the region and the way to Buda opened up. One of the most important preconditions to the success of the siege of the former capital of Hungary was the safety of a great-capacity supply route, for the huge besieging army, staying in camp for weeks, needed great quantities of food, ammunition and equipment. This constant need could be met only with the help of river routes, and the water gate of Buda was Esztergom.

In mid-June 1685 Charles of Lorraine's army arrived at Párkány (today Štúrovo, Slovakia) and prepared for the new campaign. The Turks reached Visegrád in the mean time on 22 July, and the commander of the fortification had to give up the stronghold after a two-week siege. Thereafter there was nothing to stop the Serdar from encircling Esztergom and start its siege with his almost 60,000-strong army.

Duke Charles then divided his army: he left 16,000 men at Érsekújvár (today Nové Zámky, Slovakia), and lead the main army of 40,000 men to relieve Esztergom. His campaign resulted in the victory of the Christian forces at Tát.

The majority of the contemporary images record the events of the battle relatively exactly. There is one picture, however, which exceeds the others, namely an engraving published in Sigismund Birken's work. This depiction clearly shows the characteristic relief forms of the location and thus allows us to identify the viewpoint of the artist, too.

Upon the analysis of the written and pictorial sources of the battle it can be stated that the battle did not take place at the southern part of Esztergom, not at Nyergesújfalu, nor at Tata, but in the area of Tát and Tokod. During the field explorations in the area of the Battle at Tát the relief forms influencing the course of the battle could be identified. The ramparts built during the fight were also found, their shape and location correspond with the events recorded in the sources.

Keywords: anti-Ottoman war of liberation, campaign in the year 1685, the siege of Esztergom, Battle at Tát, pictorial sources, field exploration, Charles of Lorraine, Sigismund Birken

Az Esztergomtól néhány kilométerre lezajlott csata az utóbbi évtizedekben viszonylag kevés figyelmet kapott, pedig a felszabadító háborúk fontos momentuma volt. Esztergom visszafoglalása után, a győzelem stabilizálta a térségben a keresztény erők helyzetét, és ezzel megnyílt az út Buda felé. A sikeres ostrom egyik legfontosabb feltétele a nagy kapacitású utánpótlási útvonal biztosítása volt, hiszen a jelentős létszámú, hetekig egy helyben táborozó, várvívó sereg rengeteg élelmet, lőszert, műszaki anyagot kívánt. Ezt a szükséglet csak vízi úton lehetett folyamatosan kielégíteni. Buda vízi kapuja pedig Esztergom volt, mivel Visegrád méreténél és fekvésénél fogva nem volt képes olyan nagyságú erőket befogadni, melyek ellensúlyozhatták volna az egykori királyváros hadi potenciálját. Esztergom 1683-as visszaszerzése azonban csak részsiker volt, hiszen a felvidéken nem sikerült visszafoglalni Érsekújvárt, ami lehetőséget adott a törököknek, hogy továbbra is ellenőrzé-

sük alatt tartásuk a Duna északi partját és Bécs előterét. A fenti tényezők fontosságát jól példázza Buda 1684. évi sikertelen ostroma, ahol nem kis részben az ellátási nehézségek okán a 47 000 fős ostromló sereg csak halottakban 23 000 fős veszteséget szenvedett.¹ Nyilvánvaló volt, hogy a keresztény erők következő feladata Érsekújvár elfoglalása, de amíg ez nem sikerül, a törökök eséllyel próbálkozhatnak Esztergom visszafoglalásával is. A versenyfutás 1685-ben ért célegyenesbe, amikor június közepén Lotharingiai Károly serege Párkányhoz vonult és felkészült az újabb hadjáratra. A felderítő jelentésekből tudta, hogy Ibrahim² pasa szerdár³ serege már Eszéknél táborozik, és a célja Esztergom visszafoglalása. Az udvar döntésétől függően a keresztény erők Nógrád felszabadítását vagy Érsekújvár visszafoglalását kaphatták feladatul. A császár június 28-án kelt parancsában ez utóbbit rendelte el, így a jelentős erőt képviselő sereg a várhoz indult, és augusztus 6-ig módszeres ostromot folytatott.

Eközben a török már július 22-én elérte Visegrádot, melynek parancsnoka kéthetes ostrom után kénytelen volt feladni a várat. Ezután semmi nem akadályozta a szerdárt, hogy közel 60 000 fős seregével körüljárja Esztergomot és megkezdje az ostromot.

Károly herceg nehéz döntés előtt állt. Ha felhagy az ostrommal, közel egy hónapos erőfeszítése veszik kárba, és még így is bizonytalan, hogy képes lesz-e a törököket visszaszorítani. Esztergomot azonban nem hagyhatta sorsára. Végül salamoni döntéssel, megosztotta a seregét. 16 000 katonát hagyott vissza Érsekújvárnál, a 40 000 fős főszereggel pedig megindult Esztergom felmentésére.

A csata a történetírásban

A táti csatának élénk figyelmet szentelt a korabeli sajtó. Nem sokkal a győzelem után, sorra jelentek meg a rölapok az eseményekről szóló jelentésekkel. Mivel a táti harc viszonylag jól követhető, nem túl bonyolult manőverek sorozata volt, a tudósítások nem tartalmaznak jelentős ellentmondásokat. Egy évszám nélküli, egyoldalas bécsi rölap,⁴ a felső részén a csata rajzát, alatta pedig az események leírását közli. A csata napját hibásan 16-ra teszi, a rölap felső részén szereplő képen pedig 15-re. A kép a szövegben előforduló fontosabb motívumokat jeleníti meg. A mocsarat, a szárnyakon húzóódó erdőket, középen a törökök által megerődített dombot és az aláaknázott török tábor felrobbanó sátrait. Egy másik, nem sokkal a csata után – a dátumban külön hangsúlyozva, 1685 augusztusában – kiadott rölap,⁵ három jelentést közöl. Az elsőt augusztus 19-én Bécsből, a másodikat Olmützből, augusztus 21-i keltezéssel és az utolsót keltezés nélkül. Christoph Boethius⁶

¹ Czígány 1988. (<http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/Buda/Buda.html> – 2015. 08. 05.)

² A csatával foglalkozó irodalom a török hadvezért Sejtán (sátán, ördög) Ibrahimként említi. Erre a nem éppen hízelgő jelzőre Köprülü Mehmed nagyvezír idején tett szert, amikor ő volt a fődefterdár. Valószínűleg kicsapongó életmódja és furfanggal párosult könyörtelensége folytán ragadt rá. 1684-ban, Buda sikeres védelme után azonban a szultán rendeletet adott ki, hogy korábbi melléknevét melekre, vagyis angyalra változtassák. Ennek megfelelően a táti csata idején, már Melek Ibrahim volt a szerdár neve. Fodor 1986. (<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/86-034/ch23.html> – 2015. 08. 09.)

³ Más néven szeraszker, a török katonai igazgatásban a nagyvezír után következő vezető, akit egy adott hadjárat idejére bíznak meg a sereg parancsnokságával. Lényegében hadszíntérparancsnok.

⁴ Kurzer Entwurff 1685.

⁵ Gründliche Relation 1685.

⁶ Boethius 1688. 126–133. o.

1688-ban megjelent munkájában 8 oldalt szentelt a csatának. Az 1691-ben kiadott *Theatrum Europaeum* 12. kötete⁷ pedig ezzel szinte szóról-szóra megegyező leírást közöl. Egyedül a zsákmányjegyzékben fedezhetünk fel két számolvasati hibát. Boethius 2150 ágyúgolyót és 6020 vasszöveget említ,⁸ míg a *Theatrum Europaeum*ban, ugyanezekre vonatkozóan 7130 és 6000 darabos⁹ mennyiségeket találunk. Valószínűleg az utóbbi mű szerkesztője nem a korábbi nyomtatott változathól, hanem kéziratból olvasta tévesen a számokat. A szöveg még visszaköszön, egy évszám nélkül, Breszlauban kiadott röplapon,¹⁰ mely további két, Bécsben kibocsátott jelentés is közöl, augusztus 26. és 30. dátummal.

A magyar nyelvű történeti irodalomban viszonylag hamar, már 1734-ben megjelent az esemény szabatos leírása, Petthó Gergely: *Rövid magyar krónikájának* folytatásában Spangár András¹¹ tollából. Ennek különlegessége, hogy míg az idegen nyelvű irodalom a csata helyeként egy Esztergom közeli területet vagy Újfalut jelöli meg, Spangár egyértelműen a tÁti mocsárról („Taty Sárnál”) ír. Bél Mátyás¹² 1734-ben elkészült kéziratában Esztergom Vármegeye vizeinek leírásánál a kisebb tavak sorában megemlíti a tÁti mocsarat, „melyet a törökök 1685-ös csatavesztése tett emlékezetessé, amikor is a harc kimenetelét Lotharingiai hercegnek Tokod és Tát között alkalmazott okos stratégiája döntötte el”. Külön felhívja a figyelmet Franz Wagner tévedésére, aki a csata helyét Tatához teszi, összekeverve a hasonló hangzású helyneveket. Ez utóbbi, 1719-ben megjelent, Lipót császár életét bemutató történeti munka¹³ tömören ismerteti a csata lényeges mozzanatait, azonban a magyar történetírásban inkább Spangár kapott hangot. Katona István, latin nyelvű munkájában¹⁴ a magyar szöveget szó szerint idézi, ezzel is megerősítve a csatater tÁti lokalizációját.

Decsy Sámuel *Osmanografia* című könyvének harmadik kötetében viszonylag részletesen ismerteti az eseményeket, megjegyezve, hogy a csatából menekülő janicsárok a szpáhikra támadtak, lerángatták őket a lovaikról és többeket meg is öltek. Ez is jelentősen növelte a török veszteségeket. A csata helyeként nem nevezi meg Tátot, hanem csak az Esztergomtól mért távolságát adja meg, egy fertály mérföldben.¹⁵

Szalay László 1857-es történeti munkájában a 109. lÁbjegyzet tanúsága szerint Wagner és Katona munkáját vette alapul és tÁti csatáról ír,¹⁶ míg 8 évvel később, Thaly KÁlmán Nyergesújfaluhoz helyezi az összecsapást.¹⁷

A csatával kapcsolatos német nyelvű szakirodalomban előrelépést hozott Philipp Röder 1839-ben kiadott, Badeni Lajos török ellenes harcait bemutató munkája,¹⁸ mely addig publikálatlan kéziratok – közöttük Badeni Lajosnak a csatáról készített feljegyzései – felhasználásával készült.

⁷ *Theatrum Europaeum* 823–826. o.

⁸ *Boethius* 1688. 132. o.

⁹ *Theatrum Europaeum* 826. o.

¹⁰ *Außförlliche Und Glaub=würdige Relation*. OSzK Régi Nyomatványok Tára *Apponyi*: Hungarica IV.

¹¹ *Spangár* 1734. 44–45. o.

¹² *Bél* 2001. 25. o.

¹³ *Wagner* 1719. 659. o.

¹⁴ *Katona* 1804. 172. o.

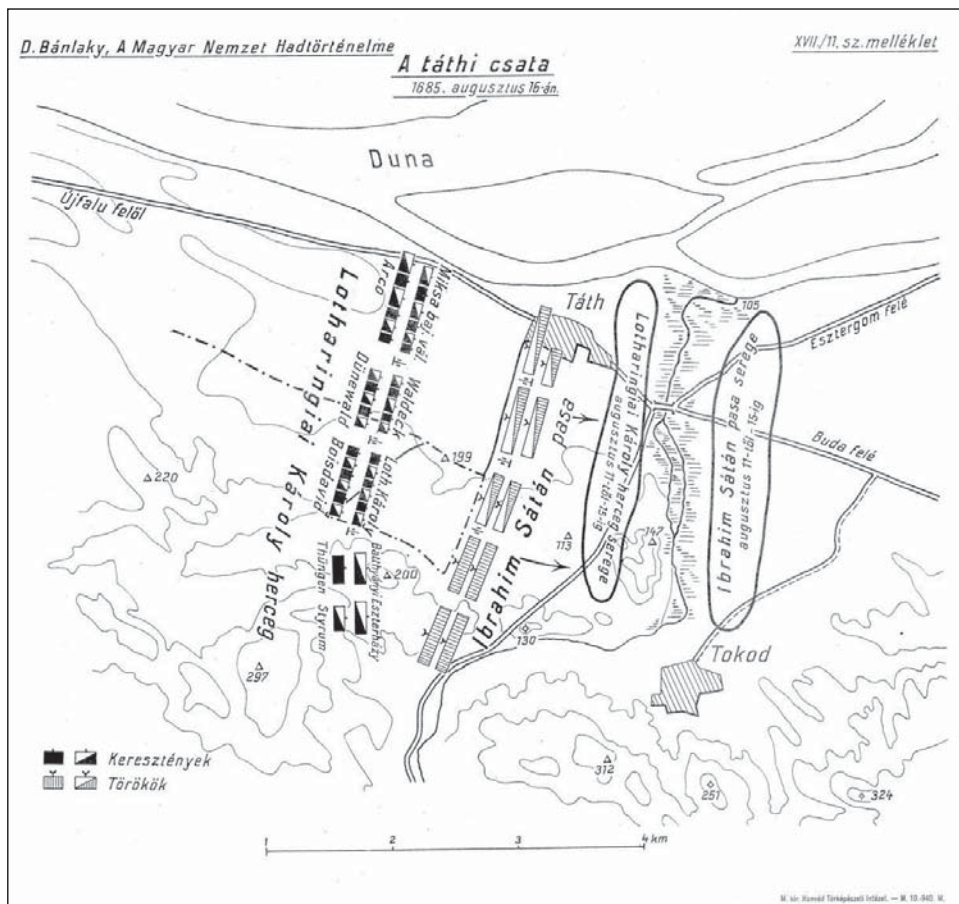
¹⁵ *Decsy* 1789. 652–653. o.

¹⁶ *Szalay* 1857. 294–295. o. (A 109. lÁbjegyzetben idézi Wagnert, Bél Mátyás észrevételével szemben, jól felismerhetően tÁti mocsárról írva – „Tátensi paludí”)

¹⁷ *Thaly* 1865. 28. o.

¹⁸ *Röder* 1839. I. k. 144–151. o.

nálásával készült, valamint Moritz Edler 1885-ben megjelent munkája,¹⁹ aki feldolgozta a Bécsi Hadilevéltárnak (Kriegsarchiv) az 1685-ös hadjáratral kapcsolatos dokumentumait, és ezzel a későbbi történeti munkák kútforrásává lépett elő. Villányi Szaniszló, Esztergom múltjának három évtizedét bemutató könyvében²⁰ Edler írásának magyar fordítását olvashatjuk, amit azután a vármegyetörténet²¹ is átvett. Bánlaky József monumentális hadtörténeti sorozatának 17. kötetében külön fejezetet szentel a csatának, amit – a lábjegyzetek tanúsága szerint – a történeti szakirodalom széleskörű ismeretében és felhasználásával írt meg.²² Munkája értékét növeli, hogy – tudomásom szerint – a csatával foglalkozó szakirodalomban egyedülként közöl részletes vázlatot a csatáról.

Bánlaky József vázolata a csatáról

¹⁹ Edler 1885. 228–232. o.

²⁰ Villányi 1892. 7–10. o.

²¹ Borovszky 1908. 363. o.

²² Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme, 17. k. Budapest, 1941. 17/A/3/b/c. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0017/1398.html> (2012. 02. 05.)

Csorba Csaba *Esztergom hadi krónikájában*²³ Villányi és Bánlaky művei alapján írta le a csata lefolyását. A hét évvel később megjelent „tízkötetes” *Magyarország története* című műben²⁴ azután új motívumok is felbukkannak. A csata sikerét ugyanis a magyar és rác könnyűlovasság rohamának és a Bottyán János által vezetett várvédőknek tulajdonítja, akik hátbatámadták a törököket. Az 1985-ben megjelent Magyarország hadtörténetét²⁵ bemutató kétkötetes mű, két mondatot, a Magyarország török megszállás alóli felszabadulását ismertető kötet²⁶ pedig egy bekezdést szentel a csata bemutatására. Legutóbb Nyergesújfalui történeti monográfiájában²⁷ jelent meg részletesebb leírás, köszönhetően annak a korabeli ábrázolásnak, mely újfalui csataként (La bataille de Gran ou de Uifalu)²⁸ nevezi meg az összecsapást.

A csata helyszíne

A csata helyére vonatkozóan Boethius és a *Theatrum Europeum* csak távolságértékeket ad meg, mely szerint a keresztény sereg egy mérföldre, a törökök pedig fél mérföldre táboroztak Esztergomtól. Dr. Kallos Lajos Károly, Komárom–Esztergom vármegye 1938-ban megjelent monográfiájában²⁹ kétségbe vonja, hogy a csata Tánál volt. Véleménye szerint, a keresztény sereg a kenyérmezői síkon, míg a törökök az Esztergomtól délre húzódó mezőkön álltak fel, és a Bottyán-ér, Bottyán-tó, Öreg-tó környékén fekvő mocsarak választották el őket egymástól. A keresztény erők a Duna és az Órhegy felől karolták át a törököket és szorították a mocsárba. Ezt a meglátását, helyszíni kutatásaira építi, ugyanis éveken keresztül járta a vidéket a csata nyomait keresve. Tánál nem talált ilyen nyomokat, azonban az Öreg-tónál a halastó építése során emberi és állati csontok kerültek elő. Ezt követően 1910-ben, amikor a Ludovika akadémia növendékei gyakorlatuk során fedezékeket ástak, az előző helytől nem messze, számos koponyát és lócsontot ástak ki.

Ezt erősíti, hogy német nyelvtérületen még ma is esztergomi csataként (Schlacht bei Gran³⁰) ismerik, és a korabeli ábrázolások többségén is Esztergom (Gran) neve szerepel. A Lepold katalógus 133. tétele³¹ az 1685-ös csata egy jelenetét ábrázolja, ahol Esztergomtól délnyugatra a szentkirályi romoknál folyik a harc. Ez éppenséggel alátámasztaná Kallos véleményét, miként a csatáról készült ábrázolások egyik legismertebb típusát képviselő, Justus Nypoort rézkarc³² is. Ezen a vár ostroma látható keleti irányból, a Kucklander domb feletti magaslatról. A kép jobb oldalán, előtérben a vár, a Szent Tamás-hegy és az ostromárkok húzódnak. A bal oldalon jelenik meg a mocsár a két szembenálló sereggel. A Duna szigetei jól felismerhetők, a Vár alatt a Primás sziget még két részből áll, a Vízi-városi szigetből és az Ebszorító szigetből, melynek végénél torkollik a mocsár a Dunába. Ez a hely megfelel a Kallos által megjelölt mocsárnak.

²³ Csorba 1978. 199–200. o.

²⁴ Magyarország története. 3/2. k. 1602. o.

²⁵ Magyarország hadtörténete. I. k. 313. o.

²⁶ Szakály 1986. 44. o.

²⁷ Padányi 2000.

²⁸ MNM Történeti Képcsarnok: T. 1397. Lepold 1944. 141. sz. látkép (a továbbiakban: Lepold és az adott látkép száma a katalógusban).

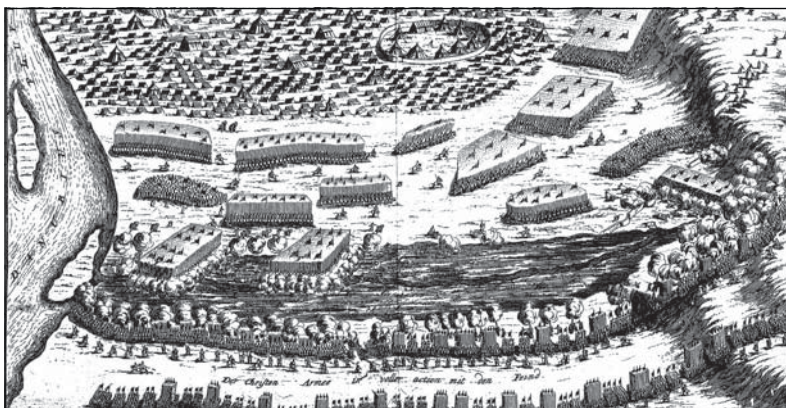
²⁹ Osváth 1938. 109–110. o.

³⁰ http://de.wikipedia.org/wiki/Schlacht_bei_Gran (2012. 01. 29.)

³¹ Lepold 1944. 133. o.

³² Uo. 152. o.

A táti csata Wening-féle ábrázolása

Az ábrázolások másik csoportja azonban a táti lokalizációt támasztja alá. Michael Wening alkotása³³ a csatateret nyugati irányból nézve ábrázolja. Bal oldalon húzódik a Duna, a jobb oldalon pedig dombok láncolata. A háttérben Esztergom vára, közelebb a mocsár a két szembenálló sereggel. A csatateret jól azonosíthatóan Táthoz helyezi, ugyanis a mocsár egy szigettel szemben torkollik a Dunába, ami megfelel az Unyi-patak és a Táti sziget helyzetének. A *Theatrum Europeaum* is ezt a képet közli.³⁴

Megítélésem szerint, a csata legpontosabb és a helyszín azonosítása szempontjából meghatározó jelentőségű ábrázolása, Sigismund Birken könyvének 1704-es kiadásában³⁵ jelent meg. Ez a Duna bal partjáról nézve, északi irányból ábrázolja a csatateret.³⁶ Az előtérben dombok látszanak, lovasokkal és gyalogosokkal. E mögött a Duna szalagja, majd a szembenálló két sereg. A háttérben markáns profilú hegyek húzódnak. A kép kidolgozottsága azt jelzi, hogy a művész konkrét helyszíni vázlat alapján dolgozott. A hitelesítéshez azonban, meg kell találnunk a művész álláspontját és onnan ellenőrizni az ábrázolás hitelességét. Esetünkben Esztergom déli részével vagy Táttal szembeni helyet kell keresnünk.

³³ Lepold 1944. 97. o.

³⁴ *Theatrum Europaeum* Tafel 45. o.

³⁵ Birken 1704. 277. o.

³⁶ A rézkarcon szereplő betűk magyarázata: A vidék pontos ábrázolása, ahol Esztergom vára áll és a csata lezajlott a törökök ellen, és a keresztények győzelmet arattak. 1685. aug. 16-án.

A. Esztergom vára

B. Török ostromárkok és ostromútegek

C. A török tábor Esztergomnál a Szent Tamás-hegyen

D. A török tábor, miután felhagytak Esztergom ostromával

E. A második török tábor a keresztényekkel szemben

F. Egy magaslat, ahol a törökök nehézágyúkat helyeztek el, és ezekkel lőtték a keresztényeket

G. A törökök előtt fekvő mocsár

H. Egy magaslat a keresztények oldalán, a mocsár partján, / ahol a keresztények az ágyúikat elsáncolták, / amiket néhány zászlóalj és eskadron védett, / ezt a magaslatot a törökök elfoglalták, amikor éjszaka a keresztények előtt átkeltek a mocsáron és összecsaptak az elővédekkel.

I. Egy malom, amit a török őrség elfoglalt

K. A török őrség által gyújtott tűz

L. A törökök legtávolabbra kiküldött biztosító csapatai

M. Néhány zászlóalj, melyek a jobbszárnyon a keresztények előtt álltak, és az átkarolástól védték a csatarendet

Először nézzük a képet! A bal szélén „A”-val jelölve látjuk Esztergom stilizált ábrázolását. A város előtt egy vízzel körülvett sziget húzódik. Ide torkollik a vár mögül előfutó vízfolyás. A vár és a vízfolyás között „B”-vel jelölve ostromárkok látszanak.

A mocsarat („G”) a kép középvonalától balra ábrázolja. A felénk eső oldalán „O”-val jelölve egy település háza és a templom tornya látszanak. A mocsár torkolatával szemben, a Duna közepén egy sziget van. Velünk szemben egy másik sziget látszik. A mocsár partján „F”-el jelölve egyedülálló domb emelkedik, ami a török védelem megerősített pontja volt a nehézágyúkkal. Átellenben a „H”-val jelölt kiemelkedés összetettebb forma, több csúccsal. Itt álltak a keresztény sereg ágyúi. A tövében „I”-vel jelölve, egy malom áll, amit a csata során a törökök elfoglaltak. A háttérrel uralja a markáns hegy, balra lefutó gerinccel, melynek csúcsán „K”-val jelölve a török figyelők tüzeinek füstje látszik. A tövében négy alacsonyabb domb sorjázik.

A Párkány déli szélén, a Duna partján húzódó magaslatról nézve, Esztergom azonos szögben látszik. A „K”-val jelölt hegy látszólagos kettős kúpja, erősen hasonlít a Pilis gerincére Kesztölc fölött, azonban a hegyhát keletre nem ereszkedik, hanem inkább emelkedik. Az „F”-el és „H”-val jelölt dombok megfelelhetnek a Szentléleki-patak két oldalán húzódó domboknak, a jobb szélén a csata helyeként ábrázolt sík terület pedig Esztergom-kertváros területének.

Táttal szemben, az ebedi magaspartról nézve hasonló panorámát láthatunk. A bal oldali sziget szabdaltsága és helyzete megfelel a Táti-szigetnek. Mögötte torkollik a Dunába a mocsarat tápláló Unyi-patak. Az „O”-val jelölt település helyzete megfelel Tátnak. Az „F”-el jelölt domb a tokodi Kápolna (Temető)-domb. Átellenben „H” betű a tokodi Sas-hegyet, az „I”-vel jelölt épület pedig Tokodot jelezheti. A „K”-val jelölt markáns hegy a Getéhez hasonlóan a nyugati oldalon magasabb, kelet felé lefutó gerinccel. A széleken azonban teljesen hiteltelen az ábrázolás. A jobb oldalra rajzolt síkság nem létezik, hiszen éppen ott van a nyergesi szűkület. Esztergom ebből az álláspontból nem is látszik, főleg nem ebben a szögben.

Véleményem szerint a vázlat középső része készült terepi látkép után, míg a két széle utólagos, fantázia kiegészítés. Annak ellenére, hogy vannak olyan részletei, melyek az Esztergomtól délre fekvő lokalizációt támogatják, összességében a kép középső része a Tát és Tokod közötti terület viszonylag pontos ábrázolása, és így a csatatér táti helyzetét bizonyítja.

N. A keresztény tábor helye, mielőtt a keresztények megkezdték az erők visszavonását és a terület átengedését a törököknek, hogy átkelhessenek a mocsáron, és megvívassák a harcot

O. Romos falu, ahol a keresztény balszárny őrsége állt, hogy megakadályozza a török átkaroló támadást

P. A török csatarend a mocsáron való átkelés után

Q. A török jobbszárny helyzete a keresztény balszárny előrenyomulása után

R. A török ágyúk, melyekkel a keresztények jobbszárnyát lőtték

S. A török sereg balszárnya, mely hevesen rohamozta (támogatva a jobbszárnyuk által) a keresztény sereg jobbszárnyát

T. Az a seregrész mely a hegyen foglalt állást, hogy az átkarolást megakadályozza / dragonyosokból, gyalogságból és az összes magyar csapatból állt, / és a törökök egy igen heves rohamot indítottak ellenük, azonban a keresztények nagy bátorsággal, eredményesen ellenálltak

V. A keresztény sereg balszárnya, mely a törököket visszaszorította

W. A rendetlenül visszavonuló törökök, akiket a keresztények követtek

X. A keresztény sereg csatarendje a mocsár előtt, melyen átkelve elfoglalták a török táborát, és a teljes tüzeréség és málna a zsákmányuk lett

A lokalizációra vonatkozó írott információk közül a keresztény sereg Esztergomtól egy, a törökök fél mérföldre helyezése – pontosan mérve – a Kallos-féle változatot támogatná, azonban a bécsi röplap megjegyzi, hogy a törökök háta mögött húzódott a Budára menő út, ami a táti lokalizációt erősíti. A fél és egy mérföldes adatot is inkább közelítő értéknek kell vennünk.

Wagner 34 évvel az esemény után a csatát Tatához teszi, azonban a forrásában Tát szerepelhetett, amit nem ismerve a falu nevét, a számára ismertebb, hasonló hangzású várral azonosított. 1734-ben azután Spangár ékes magyarsággal kétszer is leírja, hogy a csata a táti sárnál volt. Kétségtelen tény, hogy az összecsapás helyét a területen folytatott harctérkutatás során előkerülő leletanyag segítségével tudnánk pontosan meghatározni – és a Kallos által felvetett kérdések teljes mértékben indokolják a kutatást –, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy önmagában az emberi maradványok előkerülése Esztergom határában nem bizonyítja a csata eltérő lokalizációját. A Régészeti topográfia³⁷ a Lázár-domb (gyepmesteri ház) környékén feltételezi a Szent Lázár rendházat és a hozzá tartozó temetőt. Ez magyarázná az emberi csontokat. Az említett ludovikás fedezékására a táti úttól délre húzódó billei homokdombokon került sor, ahol az egykori Bille falu temetőjével³⁸ is számolni kell.

Tény, hogy a Lázár-domb környékén számos fegyverlet is előkerült. 1884-ben egy hosszú „német kard”, 1885-ben homokbányászás közben csontvázak, lovas sír, fegyverek és régi pénzek, az egyik sírban sisakos csontváz, hatalmas kézvédővel és markolattal ellátott karddal. 1893–1894-ben puskacső és kardtöredékek.³⁹ Ez valóban utalhat egy jelentősebb összecsapásra, azonban Esztergom török kori hadtörténetét figyelembe véve több ütközettel, összecsapással vagy pusztán táborozással számolhatunk, másrészt ez a hely már a mocsár esztergomi oldalára esik, a maradványoknak pedig a másik oldalon kellene előkerülni nagyobb számban.

A tokodi sáncok

A csata terepi nyomainak vitatott csoportját jelentik a sáncok. Tokod helynévi anyagában felbukkan a Sáncok, Sáncoki-dűlő, Török út,⁴⁰ mely állítólag a csatához kötődik. A légi fényképeken valóban látszik egy ovális árokkal körülvett terület, azonban a régészeti terepbejárások során megállapítást nyert, hogy a hatvani kultúrához tartozó őskori telep nyoma.⁴¹ A Tokod nyugati oldalán emelkedő Sas-hegyről ellenben azt írja a Régészeti topográfia, hogy Mikoviny Sámuel egyik tanítványa által készített térkép olasz bástyás erődítményt tüntet fel ezen a helyen, „Schantz” megnevezéssel. A terepbejárás során a régészeknek nem sikerült azonosítani az erődítmény maradványait, azonban megítélésük szerint a létezését támasztja alá Bél Mátyás megjegyzése, miszerint a Tokod és Tát között húzódó dombok arról az erődítményről nevezetesek, amit a törökök építettek 1685-ben. További bizonyíték, hogy a Wenig-Küssel-féle metszet⁴² „D”-vel jelölve ábrázolja a sashegyi sáncokat.

³⁷ Horváth – H. Kelemen – Torma 1979. 180–181. o. 8/18 sz. lelőhely.

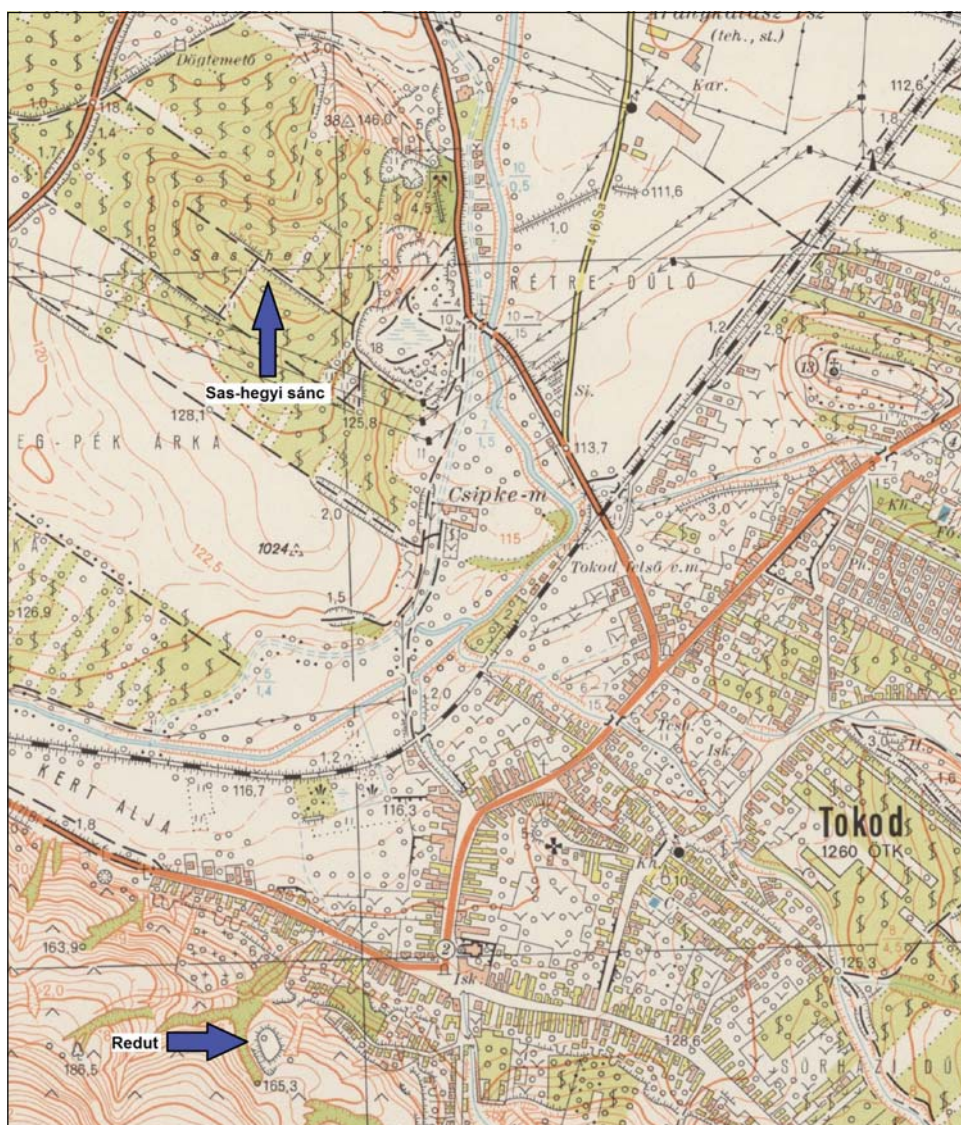
³⁸ Horváth – H. Kelemen – Torma 1979. 190. o. 8/26 sz. lelőhely.

³⁹ Horváth – H. Kelemen – Torma 1979. 181. o. 8/18 sz. lelőhely.

⁴⁰ Balogh – Ördög 1985. 79. o.

⁴¹ Horváth – H. Kelemen – Torma 1979. 326. o. 22/5 sz. lelőhely.

⁴² Horváth – H. Kelemen – Torma 1979. 345–346. o. 22/33 lelőhely.

A tokodi sáncok

Bár a hivatkozott Mikoviny tanítvány térképét nem láttam, nem zárható ki, hogy valóban felmérhetett olasz bástyás sáncokat, azonban, ha valóban léteztek, akkor nem a törökök, hanem a keresztény csapatok építették. A Wenig–Küssel-féle metszeten⁴³ ábrázolt sáncok ellenben a mocsár keleti, tehát Esztergom felőli oldalán húzódnak, nem véletlenül, hiszen itt volt a török tábor. A Sas-hegy pedig a nyugati oldalon van. Bél Mátyás való-

⁴³ Lepold 1944. 97–98. o.

ban említ dombokat Tokodnál, melyekre a törökök sáncokat építettek, azonban megjegyzi, hogy ezek a Tattal átellenben lévő oldalon vannak, ahol a síkság és a dombok egyaránt előfordulnak⁴⁴. Az „átellenben”, az Unyi-patak két oldalára vonatkozhat, ugyanis Tokod a keleti, Tát pedig a nyugati partján fekszik. A táti csata egyik alapvető jellemzője, hogy a seregek a mocsár két oldalán egymással szemben táboroztak. Értelemszerűen a törökök az Esztergom felé eső, keleti oldalon voltak, tehát sáncokat is itt építhettek.

A terület bejárása során a Sas-hegy jelentősége rögtön szembe tűnik. A tövében volt a tokodi malom, az egyik legjobban kiépített átkelőhely a mocsáron, amit az is magyaráz, hogy a terület viszonylag lapos, elmocsarasodott északi részébe a jobbpartról a tokodi Kápolna-domb, a bal partról pedig a Sas-hegy nyúlik be; mindkét fél törekedett a lezárására és megerősítésére. A Kápolna-domb volt az a magaslat, ahol a janicsárok elsáncolták magukat, így biztosítva az átkelőt. A Sas-hegy keleti előkúpjáról belátható a teljes keresztény harcvonal. Valószínűleg itt lehetett Lotharingiai Károly harcálláspontja, mivel a csatarend kiterjedését figyelembe véve, ez a pont megközelítőleg a felénél van. A mögötte húzódó laposabb dombháton egy sáncolás nyoma ismerhető fel a magaslat peremén. Jelenlegi állapotában délkelet-északnyugat irányú lapos, egyenes vonalú töltés, melynek a koronája 200 cm széles. Korábban egy út haladt rajta. A délnyugati oldala lehetett a belső oldal, mivel ez alacsonyabb – átlagosan 40 cm –, és itt húzódik a dombtető is. Az északnyugati oldalon – mely a törökök felé nézett – a domb lejtőjébe egy teraszt vágtak, és az itt kitermelt földet halmozták fel a délnyugati oldalon. Jelenleg átlagosan 100-120 cm a szintkülönbség a töltés koronája és a lejtő felszíne között. Valószínűleg ez lehet a sas-hegyi sánc nyoma.

A Hegyes-kő alatti lejtőn, az Alkotmány utca végében négyszögletes sáncolás nyomai ismerhetők fel. A 30x50 méter alapterületű erődítmény építése során a lejtőbe árkot ástak, és a földet a belső oldalon halmozták föl. Jelenlegi állapotában az ék alakú árok átlagosan 90 cm mély és a tetején 350 cm széles. A sánc alapja 300 cm széles, 90-100 cm magas, a korona szélessége 30 cm. A falu felé néző északi oldal meredek lejtőjébe csak egy teraszt vágtak, és a kitermelt földből alakították ki a sáncot. A fekvése és formája alapján a keresztény jobbszárny biztosító sáncaként azonosíthatjuk. A területet bejárva érthetjük meg a Hegyes-kő alatti dombok jelentőségét. Az Unyi-patak déli oldalát kísérő meredek domboldal, lankásabb platóban folytatódik a csúcs felé. Innen jól belátható az egész csatatér, és aki ezt birtokolja, ellenőrzése alatt tarthatja a patak völgyét. Több meredekfalú mély horhos tagolja a magaslatot, melyek közül a legnagyobb – az Egyház-völgy – mintegy kettéválasztja a Gete-hegy és a Hegyes-kő között húzódó hegyoldalt. Valószínűleg ennek két oldalán álltak a szembenálló felek. Amennyiben ez a terület erdővel volt borítva, folyamatosan fennállt annak a veszélye, hogy a vízmosságokat felhasználva jelentősebb erők kerülhetnek az itt állók hátába.

A Régészeti topográfia megemlíti egy XVI–XVII. századi ágyúgolyót, amit az innen 300 méterre fekvő Kossuth Lajos utca 9. számú ház építése során találtak 1,5 méteres mélységben.⁴⁵

⁴⁴ *Bél* 2001. (Tokod) „Tattal átellenben lévő oldalán ugyanis mindkettő előfordul, ezek olyan dombok és halmok, melyek egykor a törökök táboráról és sáncairól váltak híressé.” 102. o.

⁴⁵ *Horváth – H. Kelemen – Torma* 1979. 326. o. 22/1 lelőhely.

A forrásokban említett megerődített domb a török oldalon, nagy valószínűséggel a tokodi Kápolna-domb – Temető-domb –, mely uralja az Unyi-patak völgyét. Sajnos a mezőgazdasági művelés, a temetői használat és az egyéb újkori bolygatások – közöttük második világháborús lövészárkok – mára már eltüntették az itteni török-kori sáncok és árkok nyomait.

A csata helyszínével kapcsolatos kutatások eredményeinek összegzése

A csatáról szóló leírások elemzése alapján kijelenthetem, hogy az összecsapás nem Esztergom déli részén, nem Nyergesújfalunál és nem Tatánál, hanem Tát és Tokod területén zajlott le. A forrásokban szereplő Tát elsősorban nem a település, hanem a táti mocsár miatt kapcsolódott a csatához, így Tát és Tokod egyaránt magáénak vallhatja az eseményt.

A csatáról készült korabeli ábrázolások többsége viszonylag pontosan jeleníti meg az eseményeket, azonban közülük is kiemelkedik a Birken művében közölt metszet, mely jól felismerhetően mutatja a terep jellegzetes domborzati formáit, és ennek köszönhetően a művész álláspontja is azonosítható. Ebből a szempontból megtevesztő lehet Nyport rajza, hiszen ez is bizonyíthatóan helyszíni vázlatok alapján készült, azonban egy Esztergom melletti magaslatról, és láthatóan Esztergom ostromára koncentrál. A táti csata csak az eseménysor teljesebb ábrázolása miatt kapott teret. Akár szerencsétlen véletlennek is tekinthető, hogy a képen ábrázolt helyen a valóságban is mocsarak vannak, így az itt előkerült csontmaradványokra alapozva, jogosan vethette fel Kallos Lajos Károly annak a lehetőségét, hogy a csata nem Tánál volt. A csaták helyszínén előkerülő leletek, emberi maradványok fontos információt jelenthetnek a lokalizációs kutatás során, azonban figyelembe kell vennünk, hogy Esztergom déli részén számos összecsapás és táborozás volt, melynek maradványai a helyszínen megőrződtek.

A táti csata területén folytatott terepbejárások során sikerült azonosítani a csata menetére hatást gyakorló domborzati elemeket, valamint a harcok során épített sáncokat. Ezek kialakítása és elhelyezkedése megfelel a forrásokban leírt eseményeknek.

A Táttól nyugatra elterülő szántóföldek fémkereső műszeres átvizsgálásával, esetleg sikerülhet azonosítani a keresztény sereg balszárnyának felállítási helyét, azonban nem zárható ki, hogy Tát-kertváros napjainkra már teljesen lefedje a harcok területét.

A csata lefolyása

1685-ben a keresztény főerőket vezető Lotharingiai Károly, Érsekújvár elfoglalására koncentrált erőit, míg a közel azonos létszámú sereget vezető Sejtán Ibrahim szerdár Esztergom visszavétele érdekében tett erőfeszítéseket. Ha mindketten sikerrel járnak, az évekre stabilizálhatta volna a Duna menti frontvonalat, hiszen Érsekújvár megszerzésével Bécs előterében a keresztény erők, a Buda kulcsát jelentő Esztergom visszafoglalásával pedig a török védelem helyzete stabilizálódott volna.

Július 25-én érkeztek az első hírek a török felvonulásról, azonban még nem lehetett tudni biztosan, hogy egyenesen a keresztény főerők ellen indulnak a Duna bal partján, vagy Esztergom ostromába kezdenek, és így próbálják Érsekújvárt felmenteni. 27-én a felderítő jelentések alapján sikerült tisztázni, hogy a törökök a jobb parton indultak meg, majd 30-án

immár biztossá vált, hogy a törökök Esztergomot fogják ostromolni. Lotharingiai Károly, 1500 lovas küldött Komáromba Heissler ezredes vezetésével, az ellenség tevékenységének folyamatos figyelésére. A haditanácsban kezdeményezte, hogy az erőket megosztva, Érsekújvár ostromának folytatása mellett, a sereg egy részével Esztergom fölmentésére induljanak. A javaslat komoly vitát váltott ki a vezérek körében, végül augusztus 1-jén gróf Lamberg János főhadsegédet Bécsbe küldte a császár véleményét kikérni. A következő napon megérkezett az uralkodó állásfoglalása, melyben a császár hangsúlyozta, hogy Esztergom ostroma elterelő manőver lehet, amit a törökök csak azért kezdtek, hogy a keresztény sereget Érsekújvár alól elvonják, és azután a visszamaradt erőket megtámadják.

Ennek ellenére, Károly herceg nem tett le az elhatározásáról, hanem augusztus 6-án ismételt haditanácsot tartott, ahol Badeni Lajos hathatós támogatásával sikerült meggyőzni a vezéreket, Esztergom felmentésének fontosságáról. Augusztus 7-én Caprara Aeneas tábornagy parancsnoksága alatt 16 000 katonát visszahagyva az ostrom folytatására, 90 lovas századból, 35 zászlóaljából és 60 lövegből álló seregrésszel elhagyta a táborát, és Komáromnál a Dunán átkelve, Tata és Almás térségében táborba szállt. Itt a mozgást lassító mállhat visszahagyva, augusztus 10-én az esti órákig egészen Nyergesújfaluig nyomult előre. Másnap a felderítők jelentették, hogy a keresztény sereg előrevonásának hírére a törökök beszüntették Esztergom ostromát, és a táti mocsárhoz vonultak ahol letáboroztak. A keresztény sereg erős biztosítás mellett folytatta a menetet a reggeli óráktól, és a mocsarat elérve szintén táborba szállt.

A szembenálló erőket a nehezen járható táti mocsár választotta el egymástól. Egyik szárnyuk a Dunára, a másik pedig a Tokod fölötti erdős magaslatokra támaszkodott. Ebben a helyzetben egyik fél sem merete megkockáztatni a támadást, ami négy napos hadműveleti szünetet eredményezett. A szerdár kezdetben nem rendelkezett pontos adatokkal a keresztény sereg erejéről, ezért a tábor erősítésére adott parancsot. A mocsár keleti partján húzódó magaslatokra sáncok és lövészárkok rendszerét építette, melyekbe tüzérseget és gyalogságot telepített. Idővel kiderült, hogy a keresztények szempontjából nem biztonságos a mocsár nyugati oldala, mivel a Tokodi erdős dombok lehetőséget adtak a törököknek a jobbszárny rejtett átkarolására. Ennek esélyét sánccal és az erdő megritkításával igyekeztek elhárítani.

A hadműveleti szünet azt jelezte, hogy mindkét fél elvesztette a kezdeményezést. Károly herceg nehéz elhatározás előtt állt, hiszen a sereg megosztásával az uralkodó javaslata ellenében döntött, és ezzel magára vette az esetleges kudarc teljes felelősségét. Továbbra is fennállt ugyanis a veszélye annak, hogy míg a török sereg egy része a mocsárnál leköti a keresztény erőket, egy másik seregrész a Dunán átkelve az Érsekújvárt ostromlókat ellen indul. Ezt a gyanút erősítette, hogy a törökök teljesen felhagytak Esztergom ostromával, és a mocsár partján pedig sáncokat emeltek, hogy megakadályozzák a keresztény erők átkelését, miközben másfélzseres erőfölényben voltak. Annak érdekében, hogy minél gyorsabban Caprara segítségére indulhasson, Komáromból az egyik hajóhidat Nyergesújfaluhoz hozatta.

Valószínűleg az idő haladtával, Lotharingiai Károly inkább hajlott arra, hogy felhagyjon az egyre kilátástalanabb vállalkozással, és inkább visszatérjen az érsekújvári táborba. Ezt jelzi, hogy 13-án Beck ezredest, az est leszálltával, 21 óra után, hajón Esztergomba küldte, hogy tájékozzon a vár állapotáról, és így tisztában legyen a védelem megerősítésének szükségleteivel. A jelentés alapján a következő napon megkezdték az intézkedések kidol-

gozását és a védőknek küldendő anyagok összegyűjtését. Ez utóbbi nem lehetett könnyű feladat, mivel a málhát Almásnál visszahagyták, és a több napos várakozás során a keresztény sereg kezdett a készletekből kifogyni. A rendelkezésre álló szekereket visszaküldték utánpótlásért, így 15-én, amikor megkezdték a visszavonulást, a források tanúsága szerint hiányt szenvedtek szállító eszközökben.

Bádeni Lajos egyik levelében arról ír, hogy a haditanácson ő javasolta Károly hercegnek, hogy a sereget vonják vissza Nyergesújfaluhoz, és ott, a Duna és a magaslat között sáncolják el magukat. Ezután pedig várják ki a törökök válaszlépését. Nagy valószínűséggel erre 13-án került sor, így ettől kezdve Lotharingiai Károly és vezérei egyrészt azon dolgoztak, hogy a szükséges mértékben megerősítsék Esztergomot – hogy az elvonulásuk után megújuló török ostromnak ellenálljon –, másrészt a sereg visszavonulását készítették elő.

A 40 000 fős keresztény sereg ugyanis nem tehetta meg, hogy egyszerűen tábort bont és elvonul, mivel a törökök a mocsáron legalább négy átjárót készítettek elő, és a lovasságuk azonnal megkezdte volna az üldözést. A szekerek hiányában a keresztények csak lassan tudtak vonulni, ezért valószínűleg az eredeti ütemezés szerint a visszavonulás időpontját a fogatok visszaérkezéséhez igazították. A korabeli kútfők szinte egyöntetűen négy érvet hoznak fel a visszavonulás indokaként, ami éppen nem azt a népszerű magyarázatot támasztják alá, mely szerint Károly herceg csak maga után akarta csalni a törököket, hogy alkalmas helyen vereséget mérjen rájuk. A csata szerencsés végkimenetelét ismerve, persze jól hangzik, de augusztus 15. éjszakáján erről még nem volt szó, hanem a következő négy indokot⁴⁶ vették számításba:

- kevés volt a rendelkezésre álló szállítóeszköz,
- a török előőrsök könnyen átjöttek a mocsáron, és meglepetésszerűen támadhattak,
- gyengébbnek érezték magukat az ellenségénél,
- a sereg elsődleges feladata Újvár elfoglalása volt, ezért Károly herceg nem kockáztathatta az erőket egy bizonytalan kimenetelű összecsapásban.

Bádeni Lajos a fentiekén túl még a csapatok kimerültségére és az utánpótlás hiányára is felhívta a figyelmet.⁴⁷

Ebben a helyzetben nem túl megnyugtató hírt hozott augusztus 15-én a török táborból átszökött lengyel fogoly, aki elmondta, hogy a szerdár kihirdette: a keresztények csak 20 000-en vannak a 60 000 törökkel szemben, ezért támadást fog indítani és szétveri a seregüket.⁴⁸ Ennek tudatában nem volt kétséges, hogy a török támadás még azelőtt megindulhat, hogy a visszavonulást az eredeti ütemezésnek megfelelően végrehajthatnák. Fel kellett tehát gyorsítani a folyamatot. A keresztény hadvezetés kiváló felkészültségét jelzi, hogy sikeresen oldották meg ezt a feladatot.

15-én Strasser Joachim alezredes, az esztergomi vár parancsnoka, személyesen jött Károly herceghez a táti táborba, hogy a védelem folytatására vonatkozó utasításait meghallgassa, majd két hajó lőszerral és 500 gyalogossal térjen vissza. Ezzel Esztergom képes lett volna a megújuló török ostromnak sikerrel ellenállni. A Nyergesújfaluhoz való visszavonulás megkezdését aznap éjszakára tűzték ki. Nem véletlenül, hiszen 14-én volt telihold, 15-én pedig egész éjszaka világított a hold, ami a 18.57-es napnyugta után nem sokkal,

⁴⁶ *Boethius* 1688. 127. o.; *Theatrum Europaeum* 823. o.

⁴⁷ *Röder* 1839. 145–146. o.

⁴⁸ *Kurzer Entwurff* 1685.

19.59-kor felkelt és 16-án 05.26-ig az égen volt, túlhaladva a 04.42-es napkeltét. A kedvező holdjárásnak nagy szerepe volt a keresztény győzelemben, hiszen az éjszaka sötétje, bizonyos mértékben elrejtette a manővert a törökök előtt, azonban a 40 000 fős sereggel, a hold fénye nélküli teljes sötétségben nem lehetett volna csatarendben végrehajtani a feszes alakíságot és szoros együttműködést követelő hátravonást. Persze a kedvező lehetőség csak annak segítség, aki tud vele élni.

A manőver végrehajtásánál figyelembe kellett venni, hogy a török támadás veszélye és annak tudata, hogy a jobbszárny irányából könnyen az oldalukba vagy a hátukba kerülhet az ellenség, fogékonyvá teszi a katonákat a pánikra. Bármilyen kisebb zavar, az éjszakai viszonyok között, gyorsan átterjedhet a sereg egészére. Ennek megelőzésére Lotharingiai Károly parancsot adott a nyergesújfalui hajóhíd szétkapcsolására. Valószínűleg azért, hogy a csapatokat ne csábítsa a csatarend elhagyására és előre sietésre, hogy mielőbb átkelhesse nek a biztonságot jelentő túlsó partra.

A visszavonulást végrehajtására tervet dolgoztak ki, mely szabályozta a málna és a csapatok hátravonásának rendjét. Ennek értelmében, a csatarend megalakítását még napnyugta előtt végre kellett hajtani a csapatoknak, két lépcsőt alkotva – az éjszakai menet miatt – a megszokottnál kisebb térközzel. A balszárnyon minden egységet a saját parancsnoka vezetett, ahol a második lépcső egyben az elővéd szerepét is betöltötte – az első lépcsőben álló csapatok az ellenség felé néznek, de mivel hátrafelé mozognak, ezért a mögöttük húzódó második lépcső alkotja a menetiránynak megfelelően az elővédet. Az első lépcső elé sólyomágyúkat állítottak, az ezredek kötelékében pedig az ezredágyúk a rendes helyükön mozogtak. A sólyomágyúkkal jelentős mértékben megnövelte a tüzérőt a balszárnyon, ugyanis az ezredlöveg 3 fontos vasgolyót 1500 lépés távolságra képes kilőni, míg a sólyomágyú 6 fontos vasgolyót lő, 2620 lépésre.⁴⁹ Valójában ez is a biztonságos visszavonulást szolgálta, hiszen a sík területen jól ki tudták használni a nagyobb lőtávolságot.

A jobbszárnyon Styrumb Lipót gróf ezrede, a dombokon, melyet előző nap az ő vezetésével derítettek fel, a lüneburgi dragonyosokkal, gyalogsággal, ezredágyúkkal és az összes huszárral (kivéve a Czobor huszárezredet) elsáncolták magukat a veszélyeztetett szárny biztosítására. A parancs szerint, addig kellett a helyükön maradniuk, míg a dobokkal a megállapodás szerinti jelet le nem adják a főerőktől, és csak ezután kezdhették meg a visszavonulást.

A csatarend tehát bal- és jobbszárnyra oszlott, melyek két lépcsőben álltak fel. Birken műve alapján a balszárnyon első lépcsőben 20 lovas század és 10 gyalogos zászlóalj, a második lépcsőben 23 lovas század és 8 gyalogos zászlóalj állt. A jobbszárnyon első lépcsőben 25 lovas század és 11 gyalogos zászlóalj, a második lépcsőben 19 lovas század és 6 gyalogos zászlóalj állt.⁵⁰

A csatával foglalkozó történeti irodalomban ettől eltérő adatokat is olvashatunk. Röder a *Magyarországi hadjárat kézikönyve* alapján⁵¹ az első lépcsőben 45 lovas svadronnal és 21 gyalogos zászlóaljjal, a második lépcsőben 45 lovas svadronnal és 14 gyalogos zászlóaljjal számolt. Edler a *Kriegsarchiv* egyik vázlatára alapján, az első lépcsőben 45 lovas

⁴⁹ *Kástnerner* 12. o.; *Schreibern* 1698. 26. fejezet.

⁵⁰ *Birken* 1704.

⁵¹ *Röder* 1839. 148. o. és 1. sz. lábjegyzet.

svadront és 21 gyalogos zászlóaljat, a második lépcsőben 43 lovas svadront és 12 gyalogos zászlóaljat⁵² ad meg. Ezt azután Villányi, Bánlaky és az írásaikból dolgozók is átvették.

Boethius műve felsorolja a két lépcsőben álló alakulatokat,⁵³ és a létszámra nézve megjegyzi, hogy félezredek álltak fel. Az általa leírt sorrend szinte teljesen megegyezik a Birken-féle metszet alján szereplő csatarend-vázlattal. Azért is vettem ezt alapul, mivel elkülöníthető a jobb- és balszárny lépcsőinek az összetétele. Ez azért fontos, mivel a csatában nem a lépcsők, hanem a szárnyak bírtak eltérő feladattal.

Edlernél felbukkan egy tévedés, amit szintén átvettek a belőle dolgozók, ugyanis a parancsnokok beosztásánál a jobb- és balszárny mellett középhadról⁵⁴ is ír. Ilyen azonban nem volt, csak bal- és jobbszárny. A parancsnokok beosztása – Röder nyomán:⁵⁵ a jobbszárny első lépcsőjében Loharingiai Károly herceg, főparancsnok. Alárendelve: Christian Waldeck herceg, Badeni Lajos, a hannoveri herceg, Croy Károly herceg, Chauvet Jeremiás altábornagy, Lippe gróf, Paul *La Fontaine* gróf altábornagy és Francis Taaffe vikomt. A balszárny első lépcsőjének parancsnoka a bajor választófejedelem. Alárendelve: Sereni Johann gróf, Rabatta Rudolf gróf, Nils Bielke altábornagy, Pálffy János gróf, báró Mercy Péter altábornagy és Schwarz und Steinau vezérőrnagy. A balszárny második lépcső parancsnoka Johann Heinrich Dünnewalt gróf. Alárendelve: Karl Gustav von Baden-Durlach őrgróf, Johann Baptist von Arco gróf és Antoine-Charles Simon Boisdavid márk.

Nem véletlenül alakult így a csatarend. A két sereg közötti terep valójában három részre oszlott, amiből a csatarend szempontjából kettő bírt jelentőséggel. Az Unyi-patak dunai torkolatától az esztergomi útig, bozótos ártéri erdő húzódott, helyenként ingoványos talajjal. Erre a területre nem terjedt ki a harctevékenység. A középső szakaszon, a tokodi dombokig az átlagosan 200 méter széles tati mocsár húzódott, mintegy 1000 méter hosszán. Középen a több ágra szakadozó Unyi-patakkal, vizes gödrökkel és sással benőtt ingovánnyal. Mivel a patakra már a középkorban is több vízimalmot telepítettek, ezek gátjai lassították és viszaduzzasztották a vizet, ami nagymértékben hozzájárult az elmoszarosodásához.

A harmadik szakasz a tokodi dombok vidéke, ahol a mocsár beszűkül ugyan, de így is gátolja a mozgást. Ehhez járult, hogy a kiemelkedéseket erdő borította. Az északi magaslatokon a keresztények, a déli oldalon pedig a törökök ritkították a fákat, de még így is nehezítette a manőverezést. A völgyön elsősorban Tokodnál lehetett átkelni, a Sas-hegy lábánál. A keresztény erők éppen ezért ide koncentrálták a szárnybiztosítást.

Az, hogy Lotharingiai Károly csak két szárnyat állított fel, a terep miatt történt. A balszárny a középső szakaszon, a mocsár sík részével szemben, a jobbszárny pedig a tokodi dombokon állt. A harcrendből gyanítható, hogy Károly herceg a Sas-hegyen, a jobbszárnyról vezette a csatát. A források szerint, ugyanis a jobbszárny spiccén állt, a Birken-féle csatarend vázlaton, a jobbszárny közepén áll a hannoveri dragonyos gárda svadronja. A többi dragonyos a szárnyakra került, egyedül ők állnak a csatarend első lépcsőjének közepén. Valószínűleg a fővezér biztonságára felügyeltek. A Sas-hegy alkalmas hely volt a hadvezérnek, ugyanis innen beláthatta szinte az egész csatateret.

A sereg napnyugta után, Tát magasságában megalakította a csatarendet és megkezdte a visszavonulást. A mocsárnál 600 gyalogost hagytak vissza biztosítani, akiket a balszárny

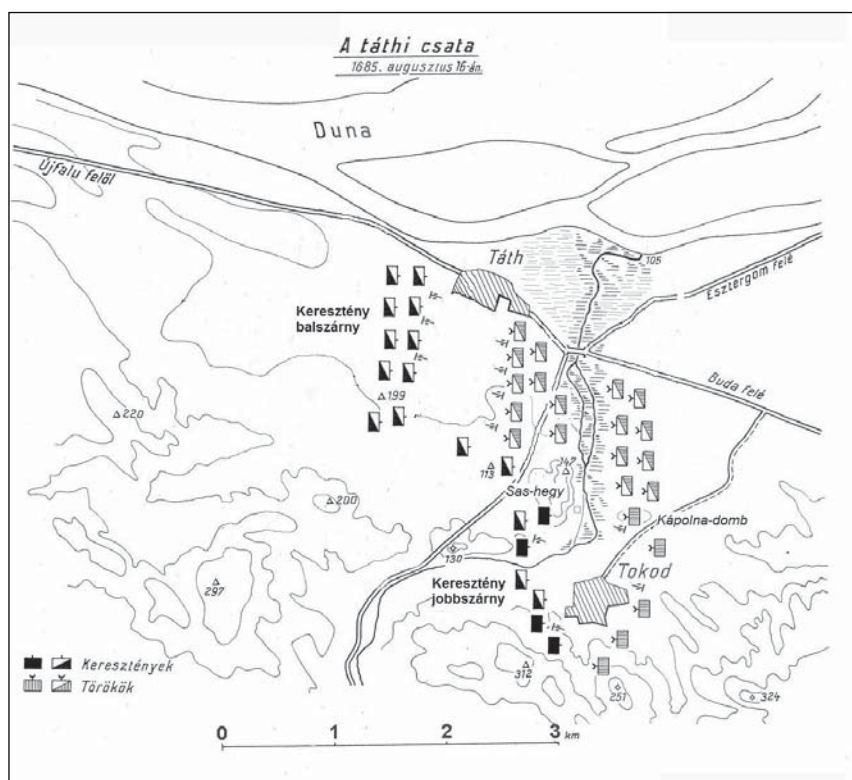
⁵² Edler 1885. 230. o. és 1. sz. lábjegyzet.

⁵³ Boethius 1688. 129. o.

⁵⁴ Edler 1885. 230. o.

⁵⁵ Röder 1839. 149–150. o.

A táti csata vázlatja (a Bánlaky-féle rajz módosítása)

dragonyosainak kellett támogatni. 22.00 óra körül az őrség jelentette, hogy a törökök megkezdtek az átkelést a mocsáron. A kis létszámú őrséget hamar visszaszorították, akik a balszárnyhoz menekültek. Itt azután zavart okoztak, ami kezdett terjedni a csapatok között, főleg, amikor a török és tatár lovasság is odaért. Károly, mivel tartott a pánik elterjedésétől, megállította a csapatokat, visszafordította őket a mocsár felé és előrenyomultak, míg a katonák megnyugodtak és a törököket is visszaszorították. A mocsártól 3000 lépésre álltak meg. Károly nem vállalta a visszavonulás folytatását, míg a helyzetet nem tisztázza, hiszen a mocsár irányából igen erős ellenséges mozgás hallatszatott. Erre a napkelte adott volna alkalmat, azonban sűrű köd ereszkedett a tájra, ami csak 7 óraker szálalt fel.

Ekkor a napsütésben ott állt egymással szemben a két sereg, alig fél ágyúlövésnyi távolságra. Először a törökök lőttek az ágyúikkal, azonban a lövedékek a keresztények feje fölött szálltak el. A sólyomágyúk azonban félelmetes pusztítást műveltek a törökök zárt soraiban. A tüzérségi tűz szünetében a török lovasság a keresztény balszárnyra támadt, de Károly parancsnoksága alatt sikerült visszaverni a támadást, és megkezdődött a balszárny szervezett előrenyomulása. A szerdár a gyalogságot Tokodhoz a keresztény jobbszárny ellen vonlatta fel, azzal a szándékkal, hogy átkarolja a csatarendet. Az ide rendelt csapatok vitézül állták a rohamot, míg szorult helyzetükben a második lépcsőben álló csapatok siettek a segítségükre.

A muskétások és az ágyúk folyamatos tüze és a lovasság által támogatott előrenyomulása a mocsárnak szorította a törököket. A gyalogság a jobbszárnyon és a mocsáron keresztül támadva, elfoglalta az elsáncolt dombokat, a könnyűlovasság pedig folyamatosan üldözte a menekülő törököket. A gyalogos janicsárokat a lovasság magára hagyta, ezért ők a környező erdőkbe menekültek.

A keresztény sereg birtokba vette a török tábor, ahol kellemetlen meglepetés várta őket. A törökök aláaknázták a szerdár sátrát, ami felrobbant. Ettől függetlenül, gazdag zsákmányt szereztek, hiszen visszamaradt az összes ostromeszköz. 2 hatnegyedes, 4 egész kartány,⁵⁶ 16 mozsárágyú 150 szekér lőszer, élelem, lovak, lábasjószágek és más dolgok, 1542 bomba, 2375 gránát, 2150 ágyúgolyó, 20 tábla ólom, 3171 vaskapocs, 6020 nagyméretű vasszög, 297 vaslapát, 697 falapát, fegyverek, sáncszerszámok, sátrak, 40 zászló. Állítólag a Buda felé menekülő törökök több szekérnyi értékes holmit gyűjtöttek fel útközben. Az oszmán sereg jelentős veszteséget szenvedett. A 200 fogoly mellett, 2000 lovas és legalább 4-5000 janicsár maradt a csatateren, miközben a keresztények vesztesége alig 100 fő volt.

A keresztény erők győzelme jól példázza, hogy a sikerhez alapos felkészültség és szencse egyaránt szükséges. A lengyel szökevény híradásából, Károly herceg helyesen vonta le azt a következtetést, hogy a török támadás hamarosan megindul. Valószínűleg a törökök is számoltak a holdvilágos éjszakával, és a támadás kezdetét ekkorra tervezték. A keresztényeknek szintén kedvezett a világos éjszaka, hiszen így viszonylag rejtve hajthatták végre a visszavonulást.

A balszárny elleni első török támadás utáni zavaron a keresztény vezérek képzettségének és Károly határozott parancsának köszönhetően sikerült úrrá lenni. Az ezt követő órákban a törökök – miután felismerték, hogy a keresztények visszahúzódtak – a seregük átkelésére és harcrendbe állítására koncentráltak. A szerdárban a rejtett visszavonulás megerősítette a keresztények létszámhátrányára vonatkozó feltételezését, ezért egyszerű arctámadásban gondolkodott, a mocsárhoz, ahol sík a terep a lovasságot, a tokodi dombokhoz pedig a gyalogságot csoportosította. Bár a világos éjszaka lehetővé tette a manővereket, a szembenálló felek pontos helyzetének és erejének felmérését nem. Arra napkelte után lett volna lehetőség, azonban az időjárás a keresztényeknek kedvezett, mivel a köd eltakarta őket, és a törököknek szinte vakon kellett előrehúzódnia. Ezt jelzi, hogy a mocsáron valószínűleg nagy nehézségek árán áthozott ágyúkat magasra irányozták, mivel a keresztény harcrend és a közöttük lévő távolságot nagyobbban gondolták. Valószínűleg azt vették alapul, hogy Károly herceg csapatai a tatárokkal való éjszakai összecsapás helyén állnak, azonban ő, a rend helyreállítása végett megfordította és visszafelé meneteltette a katonákat, így közelebb került a törökökhöz. Ennek köszönhető, hogy az első török ágyúlövések a keresztények feje fölött szálltak el.

Az ezredlövegek lecserélése a balszárnyon sólyomágyúkra szintén szerencsés lépés volt, hiszen a nagyobb lőtávolság és nagyobb lövedékek egyértelműen a keresztényeknek biztosítottak tűzérési fölényt. A dombokon a feleakkora ezredlövegek könnyebben mozgathatók voltak, és az erdők miatt a kisebb lőtávolság is elegendő volt. Mivel a jobbszárnynak kellett utolsónak visszavonulni, ebből a szempontból is fontos volt a mozgékonyág.

⁵⁶ (Ném. Karthaune), a XVI. sz. elejétől kezdve így nevezték azon ágyúkat, melyeknek csövei középoszszúságúak voltak, míg az aránylag hosszabb csövűeket »kígyók«-nak, a rövidebb csövűeket pedig »kamarás« lövegeknek mondták. Megkülönböztettek egész, fél, negyed és nyolcad kartányokat, aszerint, hogy azokból 48, 24, 12 vagy 6 fontot nyomó vasgolyókat lőttek.

Összegzés

Az 1685-ös táti győzelem fontos eleme volt annak a stratégiai tervnek, mely Bécs előterének biztosítását, a Duna feletti ellenőrzés megszerzését és ehhez kapcsolódóan a Magyar Királyság területének visszafoglalását célozta. Bécs 1683-as ostroma jelezte, hogy a császárvárost mindaddig veszély fenyegeti, míg a törökök birtokolják a Buda, Esztergom, Érsekújvár várait, ami megfelelő hadműveleti alapot biztosított a támadásokhoz. A császárvárost felszabadító kahlenbergi csatát követő üldözés részét képezte a párkányi győzelem, azonban Esztergom visszafoglalása már túlmutat ezen, hiszen a következő években zajló háború nyitólépését jelentette. A következő évi kudarc Buda falai alatt világosan megmutatta, hogy az erős várat csak az utánpótlás zavartalan biztosításával lehet sikerrel ostromolni. Ennek kulcsa pedig Érsekújvár elfoglalása volt, amit a keresztény erők 1685-ben tűztek ki célul. Buda 1684-es sikertelen ostromát tekintve kimondhatjuk, hogy célszerűbb lett volna inkább Érsekújvár elfoglalására koncentrálni az erőket, és ennek sikere már 1685-ben lehetővé tette volna Buda elfoglalását. A stratégiában időnként a merész döntések is hozhatnak sikert, így nem lenne méltányos eleve rossz döntésnek ítélni, de az tény, hogy ezzel egy éves hátrányba került a keresztény hadvezetés. 1685-ben két, közel azonos erejű sereg állt szemben egymással. Lotharingiai Károly belekezdett Érsekújvár szükséges, de nem túl kockázatos ostromába, hiszen Ibrahim pasa szerdár seregét lekötötte Esztergom visszafoglalása. Mindkét seregnek esélye volt a sikerre, ami ismét egy – kedvezőtlen esetben kettő – éves hátrányt jelentett volna a keresztény erőknek, hiszen a következő év Érsekújvár megtartását vagy Esztergom visszafoglalását célozta volna, és csak ezután következhetett volna Buda ostroma 1687-ben vagy 1688-ban. Az erőviszonyokat figyelembe véve, Érsekújvár elfoglalása és Esztergom egyidejű felmentése reálisan nem volt elérhető.

Károly herceg elgondolása, mely szerint megosztja az ostromló sereget, és annak 2/3-val elindul Esztergom felmentésére, rendkívül kockázatos döntés volt. A siker kulcsát a gyorsaság jelentette. Ha sikerül elérnie a török sereg táborát, már pusztán a jelenlétével is átvehetné a kezdeményezést, hiszen azok nem folytathatnák az ostromot, miközben a keresztény sereg maradéka zavartalanul tevékenykedhet Érsekújvárnál. Ez egy merész, de sikerrel kecsegtető stratégiai terv, azonban a taktika szintjén nem vette figyelembe a táti mocsár mozgást gátló szerepét. Ibrahim pasa hadvezéri felkészültségét mutatja, hogy felismerte a kedvező lehetőséget, és nem az ostromtábor elsáncolását választotta, hanem elébe ment a felmentő seregnek. Ezzel kivette Károly kezéből a kezdeményezést, aki a felvonulás során csak arra koncentrált, hogy Esztergomot elérje, így Nyergesújfalut elhagyva, seregét tovább vezette a mocsárig, hogy szembenézzen az akkor már ott táborozó törökökkel. Ez egy hibás lépés volt, és napokkal később már felismerte, hogy Nyergesújfalú térsége kedvezőbb hely lenne a táborozásra, hiszen itt alkalmas a part kikötésre és átkelésre, a folyótól délre húzódó dombok pedig elég közel vannak ahhoz, hogy az átkarolás ellen biztosítsanak. Hamar kiderült, hogy a táti mocsár előtti terep könnyen csapdának bizonyulhat, hiszen a tokodi dombok felől átkarolható a keresztények védelmi vonala, a mocsáron pedig több helyen is gázlók vannak. A sereg biztonsága megkövetelte a Nyergesújfalúhoz való visszavonulást, azonban ehhez a sík terepen több mint 5 km-es utat kellett megtenni, közben Tokod térségében megakadályozni egy átkaroló támadást.

Augusztus 15-én Esztergom felmentési kísérlete egyértelműen kudarcnak tűnt. Ibrahim pasa átvette a kezdeményezést. A török gyalogság elsáncolta magát a mocsár partján, tehát

képesek lettek volna feltartóztatni egy keresztény támadást. Felderítették a gázlókat, és ezzel megteremtették a támadás feltételeit is, miközben folyamatosan nyomást gyakoroltak a Tokodi domboknál álló keresztény jobbszárnyra. Amennyiben a keresztény erők megkezdik a visszavonulást, a törökök azonnal felzárkózhatnak és megkezdhetik az üldözést.

Károly herceg a kedvező holdjárást kihasználva az éjszakai visszavonulással próbálkozott, ami lehetőséget ad a rejtett hadmozdulatokra, de nagyban nehezíti a vezetést. A siker kulcsa a bal- és a jobbszárny összehangolt mozgása volt, de ezt jelentősen akadályozták az eltérő földrajzi körülmények és az élénk török ellentevékenységek. A visszavonulás augusztus 16-án a hajnali órákra kudarcot vallott. A síkon álló balszárnynak sikerült visszaverni a török lovasság támadását és rendezni a sorait, azonban a jobbszárny a tokodi domboknál nem tudott elszakadni a törököktől. Ennek eredményeként a két seregrész között egyre szélesebb rés nyílt. Ezért kellett a jobbszárnyat megállítani és visszafelé meneteltetni, míg a rés be nem zárult. 16-a reggelén bizonytalan napnak nézett elébe a keresztény hadvezetés. A tati síkon igyekeztek megtartani az állásaikat, miközben félték, hogy a törökök felőrölhetik a tokodi domboknál álló erőket, és átkarolják a csatarendet. A reggeli köd a keresztényeknek kedvezett. A török lovasság nem tudott felkészülni a rohamra, miközben Károly herceg csapatai közelebb húzódtak, lőtávolon belülre, ahol teljes mértékben kihasználhatták a tűzfegyverek pusztító erejét. Amikor a köd felszállt, egy olyan pillanat jött el, ami a keresztényeknek kedvezett. Lotharingiai Károly felismerte a lehetőséget, és nem késlekedett kihasználni azt. Nem csak győzött a csatában, hanem két legyet ütött egy csapásra, hiszen felmentette Esztergomot, és néhány nap múlva sikerült elfoglalnia Érsekújvárt is.

Az 1685-ös hadjárat eseményeit értékelve, amikor Károly herceg – az uralkodó tanácsával szemben – megosztotta seregét és Esztergom felmentésére vonult, kockára tette az egész hadjárat sikerét. A tati mocsárnál vesztes helyzetbe került, nem kis részben rossz döntéseinek következtében. Ennek ellenére a kedvező lehetőséget felismerve és kihasználva, győzni tudott, ami parancsnokai felkészültségének és serege kiképzettségének köszönhető.

Az a történet mely szerint szándékosan vonult vissza, hogy a törököket átcsalja a mocsáron és így mérjen rájuk vereséget, nem több legendánál, ami a hadvezért még kedvezőbb színben igyekszik feltüntetni és feledtetni a hibás döntéseket. Láthatjuk, hogy a visszavonulást a tati mocsár akadály jellegének és a tokodi dombok kedvezőtlen hatásának figyelmen kívül hagyásából következő kényszerűség okozta. A visszavonulást nem sikerült tervszerűen végrehajtani, így 16-án reggel a törökök kezében volt a kezdeményezés.

Feltűnő, a 42 éves Károly herceg zászlásága, ahogy figyelmen kívül hagyva akár az uralkodó véleményét vagy a hadművészet szabályait, a török sereggel való összecsapásra törekedett. Felmerülhet a gyanú, hogy személyes indíték is szerepet játszott a döntéseiben. Az előző évi kudarc Buda ostrománál, jelentős részben Ibrahim pasa hadvezéri tehetségének köszönhető. A török propaganda maximálisan kihasználta a győzelem kínálta lehetőségeket, melynek emblematisz alakja lett Melek (korábban Sejtán) Ibrahim pasa. 1685-ben Lotharingiai Károly feltehetően kereste az alkalmat, hogy összemérje erejét azzal a nemes ellenféllel, aki jócskán megtépázta a hírnevét, és el kell ismernünk, hogy ebben az erőpróbában Ibrahim pasa a győzelem esélyével vehetett részt.

BIBLIOGRÁFIA

- Außfürliche Und Glaub=würdige Relation Wie die Kaiserliche Waffen unweit Gran/Unter Commando Ihro Hoch=Fürstl Durchl. Deß Herzogen zu Lothringen/Siegreich victorisiret/Und Türckische Macht auß dem Selbe geschlagen haben. Breßlau, é. n.
- Balogh – Ördög* 1985. Komárom Megye földrajzi nevei. Szerk. *Balogh Lajos és Ördög Ferenc*. Budapest, 1985.
- Bánlaky* 1941. *Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme*, 17. kötet, Budapest, 1941.
- Bél* 2001. *Bél Mátyás: Esztergom vármegye leírása (kézirat 1736)*. Esztergom, 2001.
- Birken* 1704. *Sigismund Birken: Neu-vermehrter Donau-Strand, mit allen seinen Ein- und Zuflüssen, angelegenen Königreichen, ... auch derselben alten und neuen Namen vom Ursprung bis zum Ausflusse in dreyfacher Land-Mappe vorgestellt; auch mit einer kurtz-verfasten continuirten hungarisch- und türckischen Chronick*. Nürnberg, 1704.
- Boethius* 1688. *Boethius, Christoph: Ruhm-Belorberter Triumph-leuchtender und Glantz-erhöheter Kriegs-Helm dero Röm. Käyserl. auch zu Hungarn und Böhmen Königl. Majest. und dero samtlischen Hohen Bunds - Verwandten, wider den Blut-besprengten Türckischen Tulband das ist Warhafftiger historischer Grund-Bericht aller derer Gott-gesegneten Kriegs-Actionen, welche so wol wider die Ungarische Malcontanten, Zeit während derselben Empörung, als wider den allgemeinen Erb-Feind, den Türcken beydes vor und nach dem denckwürdigsten Entsatz der Käyserlichen Residentz-Stadt Wien vorgenommen, und zu allerhöchstgedachter Römisch-Käyserlichen Majestät, wie auch dero hohen Allürten, unsterblichen Glori bishero, Gott Lob! sieghafft, nicht weniger in Belägerungen, als grossen und kleinen Treffen, und Scharmützel, fortgeführt worden...* Nürnberg, 1688.
- Borovszky* 1908. Magyarország Vármegyéi és Városai. Esztergom vármegye. Szerk. *Dr. Borovszky Samu*. Budapest, 1908.
- Czigány* 1988. *Czigány István* bevezető tanulmánya. In: *Napló Buda avagy Offen erős városának híres ostromáról...* Bev., szerk. *Czigány István, Hankó Ágnes, Balogh Tamás*. Budapest, 1988. (<http://www.balassikkiado.hu/BB/netre/html/Buda/Buda.html> (2015. 08. 05.))
- Csorba* 1978. *Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája*. Budapest, 1978.
- Decsy* 1789. *Decsy Sámuel: Osmanografia az az a' Török Birodalom' természeti, erkölcsi, egy-házi, polgári 's hadi állapotjának, és a' magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásinak summás leírása*. III. k. Bécs, 1789.
- Edler* 1885. *Moritz Edler: Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1685*. Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archives, Jahrgang 1885. Wien, 1885.
- Fodor* 1986. *Fodor Pál: Muzulmán hadvezérek: Sejtán Ibrahim, Abdurrahman*. História, 1986/34. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/86-034/ch23.html> – (2015. 08. 08.)
- Gründliche Relation* 1685. *Gründliche Relation von dem Haupt-Treffen Welches zwischen denen Kaiserlichen und Türckischen Armeen unweit Gran den 16. Augusti vorgelauffen dabey ist auch zu befinden die eingekommene Nachricht wie die Festung Neuhäusel mit Sturm und Eperies per Accord einbekommen worden: im Monat Augusto Anno 1685*.

- Horváth – H. Kelemen – Torma* 1979. *Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István*: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás. Budapest, 1979.
- Kásthern* 1679. *Sigmund Kásthern*: Vestibulum Pyroboliae. Frankfurt, 1679.
- Katona* 1804. *Katona István*: Historia critica regum Hungariae, stirpis Austriacae. Tomulus XVI. Ordine XXXV. : ab anno Christi MDCLXXXIII. ad annum usque MDCXCVI. Pestanae, 1804.
- Kurzer Entwurff 1685. Kurzer Entwurff/ Was unter Commando Ihrer Durchl. des Herzogens zu Lothringen/ zwischen denen Christlich und Türkischen Armeen bey Gran den 18. Augusti 1685. sich begeben. Erstlich gedruckt zu Wien. é. n.
- Lepold* 1944. *Lepold Antal*: Esztergom régi látképei. Budapest, 1944.
- Magyarország hadtörténete. I. k. Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptai Ervin*. I. k. A honfoglalástól a kiegyezésig. Szerk. *Borus József*. Budapest, 1984.
- Magyarország története. 3. k. Magyarország története. Főszerk. *Pach Zsigmond Pál*. 3. k. 1526–1686. Szerk. *R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1985.
- Osváth* 1938. Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Főszerk. *Osváth Andor*. Budapest, 1938.
- Padányi* 2000. *Padányi Lajos*: Nyergesújfalu monográfiája. Nyergesújfalu, 2000.
- Röder* 1839. *Philipp Röder*: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. Carlsruhe 1839. 1. k.
- Schreibern* 1698. *George Schreibern*: Beschreibung einer neuen und zuvor nie ausgegangenen Büchsen =Meisterey. Leipzig, 1698.
- Spangár* 1734. *Spangár András*: Magyar Krónika. Kassa, 1734. (*Petthő Gergely*: Rövid magyar kroniká-jának folytatása)
- Szakály* 1986. *Szakály Ferenc*: Hungaria Eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. Budapest, 1986.
- Szalay* 1857. *Szalay László*: Magyarország története. Ötödik kötet, Pest, 1857.
- Thaly* 1865. *Thaly Kálmán*: Bottyán János, II. Rákóczi Ferencz fejedelem vezénylő tábornoka. Tört. életrajz a kuruczvilág hadjárataival. Pest, 1865.
- Theatrum Europaeum Theatrum Europaeum, oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger. Theatri Europaei Continuati Zwölffter Theil; *Matthäi Merians* Sel. Erben; Franckfurt am Maeyn; Johann Görlin; 1691.
- Villányi* 1892. *Villányi Szaniszló*: Három évtized Esztergom-megye és város múltjából: 1684–1714. Esztergom, 1892.
- Wagner* 1719. *Franz Wagner*: Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. Augsburg, 1719.